

ŞERİFE YALÇINKAYA*
(İzmir)

SÛDÎ-İ BOSNEVÎ'NİN HÂFİZ DİVANI ŞERHİ ÜZERİNE BAZI DİKKATLER

Abstrakt

Jedna od važnih ličnosti iz Bosne i komentator klasičnih djela na perzijskom bio je Sûdî Bosnevî. Sûdijev komentar Hafizovog Divana stekao je slavu još za njegovog života i nastavio se čitati i u kasnijim stoljećima. U ovom članku razmatra se pitanje razumijevanja Sudijeve metode analize riječi, pojmova i metafora u književnim tekstovima, odnosno koje vrste saznanja se u njoj omogućavaju. Sudijeva metoda komentiranja pokušava objasniti na primjeru jednog distiha (beyt).

Ključne riječi: Sudi-i Bosnevi, turska književnost u 16. stoljeću, komentari Hafizovog *Divana*

Türk kültürünün ve edebiyatının Balkan coğrafyasında yaşadığı ve yaşatıldığı en önemli ülkelerden birisi de Bosna Hersek'tir. 1463'te Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildikten sonra 1878'deki Berlin Antlaşmasıyla Osmanlı toprağı olmaktan çıkana kadar bu coğrafyadan pek çok kültür insanı Türk edebiyatına katkı sağlamıştır.

Bosna Hersek'in Osmanlı için önemini Süer Eker şu şekilde yazar¹:

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşaması ve Balkanlar'ın elde tutulabilmesi için B-H'in kontrolü, yaşamsal derecede önemliydi (Friedman 1996:

* Doc. dr. Şerife Yalçinkaya, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: serife.yalcinkaya@ege.edu.tr

¹ Süer Eker: "Bosna'da Etno-Linguistik Yapı ve Türk Dili ve Kültürü Üzerine", *Milli Folklor*, Milli Folklor Yayınları, Ankara 2006, Y. 18, 72, 83.

41), çünkü İstanbul'un müdafaası, Bihaç ve Saraybosna'dan başlıyordu. Bosna'nın yitirilmesi; Balkanlar'ın elden çıkmasının ve İmparatorluğun sonunun başlangıcı olmuş, Osmanlı Meriç'in doğu yakasında dar ve son Balkan coğrafyasında zorlukla tutunabilmiştir.

Osmanlı'nın Balkan coğrafyasındaki hâkimiyeti sırasında bu coğrafyadan Türk edebiyatına çok önemli katkılar olmuştur. Âşık Çelebi, ünlü tezkiresi *Meşâirü'ş-şuarâ*'da şair Nehârî'yi anlatırken bu durumu şu şekilde vurgular²:

Mevlîdi Rûmeli'nde Prezrin'dür. Kasaba-i mezkûre Rûmeli'nde menbit-i serv ü semen-i ma'rifet olan hâkdân ve menba'-ı cûy-ı nazm-ı nesr olan gülistândan olmağla meşhûr şehri şöhet-âyindir. Rivâyet ederler ki Prezrin'de oğlan doğsa adından akdem mahlas korlar. Yenice'de doğan oğlan etmege papa diyecek vakit Farisi söyler, Piriştine'de oğlan doğsa dividi bilinde doğar derler. Binâen alâzâlik Prezrin şâir menba'ı, Yenice Fârsî ocağı, Pristine kâtib yatağıdır.

Bosna Hersekli âlimlerin en önemlilerinden biri kuşkusuz ki Sûdî-i Bosnevî'dir. Türk Edebiyatının klâsik dönem en önemli şâirlerinden biri olmasına rağmen Sûdî-i Bosnevî'nin hayatı hakkında bilgi veren birincil kaynaklar sınırlıdır. Sûdî'nin hayatı hakkında bilgi veren genel kaynaklardan, ansiklopedi maddelerinden, makalelerden ve onun eserleri hakkında yapılmış çalışmalardan öğrendiğimiz bilgiler bu az sayıdaki birincil kaynağa ve eserlerinde kendisinden bahsettiği cümlelere dayanmaktadır³. Nev'îzâde Atâyî (ö. H. 1044/M. 1634-1635) *Zeylû'ş-Şakâyık* isimli eserinde onu Sûdî Efendi (Sûdî) olarak kaydeder⁴. Atâyî, Sûdî'nin

² Filiz Kılıç: Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şuarâ*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, 904, 388.

³ Muhammed Aruçi: "Sûdî Bosnevî", *İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 466; Kathleen Burrill: "Sūdī", *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, First published online: 2012, V. IX, p. 762. https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/sudi-SIM_7121. (son erişim tarihi: 19. 09. 2021); Alena Ćatović: "Sūdī Ahmed", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sudi-ahmed> (Yayın Tarihi: 14.12.2014 / Güncelleme Tarihi: 04. 12. 2020) (son erişim tarihi: 19. 09. 2021); Džemal Ćehajić: "Ahmed Sudi Bošnjak (Ahmad Sūdī Bosnavī)", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo 1980, vol. 28-29/1978-79, pp. 103-122; Nazif M. Hoca: *Sūdī, Hayatı, Eserleri ve İki Risâlesi'nin Metni*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1980; N. Karahalilović – M. Drkić: *Ahmed Sudi Bošnjak: Komentator perzijskih klasika* [Elektronski izvor], Filozofski fakultet, Sarajevo 2014.

⁴ Suat Donuk: *Nev'îzâde Atâyî, Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi Tekmileti'ş-şakâ'ik (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 914.

Bosnalı olduğunu, İbrahim Paşa sarayında muallimlik ettiğini ve yanlış olarak bin tarihinde vefat ettiğini belirttikten sonra Türkçeye yaptığı şerhlerin isimlerini saymıştır.

Bu kaynakların verdiği bilgilere göre Sûdî'nin Bosna Hersek'te Čajniče kasabasına bağlı Sudići köyünde doğduğunu, asıl adının Ahmed olduğunu ve doğduğu köye nisbetle Sûdî diye şöhret bulduğunu biliyoruz. İlk eğitimini Sarayevo'da aldıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. 20-25 yaşlarında Diyarbakır'a gittiği, Muslihuddîn Lârî'den Farsça öğrendiği, yine Molla Ahmed-i Kazvîni, Mevlânâ Sabûhî-i Bedahşânî gibi meşhur âlimlerden Fars dili ve kültürüne dair eğitim aldığı eserlerinden çıkarılan bilgiler arasındadır. Ardından Şam, Bağdat, Kûfe ve Trablus'a geçmiştir. Bu uzun seyahatleri sırasında Hac farizasını da yerine getirmiştir. Daha sonra İbrahim Paşa Sarayı'nda hocalık yaptığı bilinmektedir. Sûdî hakkında bilgi veren kaynaklar, şârihin son eserini 2 Şevval 1006/8 Mayıs 1598 tarihinde tamamlamasını ve *Şerh-i Bostân*'ın bir nüshasının son sayfasındaki bir fevayid kaydını dikkate alarak ölümünün H. 1008/M. 1599-1600 olduğunu kaydetmektedir.

Sûdî-i Bosnevî'nin şerh sahasındaki en önemli eseri, *Şerh-i Divan-ı Hâfız*'dır. Sûdî'nin şerhi üzerine çeşitli yüksek lisans ve bir doktora tezi hazırlanmış⁵, eserin metni üç cilt olarak İbrahim Kaya tarafından çalışılmış ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu'nda transkripsiyonlu olarak yayımlanmıştır⁶. Eserin, biri üç ciltlik (Bulak - İskenderiye, 1250/1834), diğeri iki ciltlik (Bu nüsha Konevî şerhinin derkenarındadır. İstanbul 1288-1289) iki matbu nüshası vardır. Sûdî şerhinin pek çok elyazması da vardır. Bunlardan Fatih Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi 1641'de kayıtlı olan nüsha iyi durumda ve güvenilir bir nüshadır. Sûdî'nin şerhinin bu kadar çok nüshasının olması, hatta Farsçaya çevrilerek basılması ve İran'da da Hâfız'ı anlamak için bu eserin kullanılması Sûdî-i Bosnevî'nin Hâfız'ı yorumlama konusundaki başarısının önemli bir göstergesidir.

⁵ Yasemin (Ertek) Morkoç: *Sûdî-i Bosnavî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1994; İbrahim Kaya: *Sûdî Şerh-i Divan-ı Hafız: Kelimeler-Remizler-Kavramlar*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya 2008; Murat Umut İnan: *Writing a Grammatical Commentary on Hafiz of Shiraz: A Sixteenth-century Ottoman Scholar on the Divan of Hafiz*, PhD diss. University of Washington 2012; Mehmet Taha Ayar: *Hâfız-ı Şîrâzî'nin Bazı Gazellerine Şerh Tekniği Açısından Sûdî ve Konevî'nin Yaklaşım Tarzları*, Yayınlanmamış YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.

⁶ İbrahim Kaya: Sûdî'nin Hâfız Dîvânı Şerhi, http://ekitap.yek.gov.tr/urun/serh-i-divan-i-hafiz--takim-3-cilt-_724.aspx?CatId=271 (son erişim tarihi: 18. 10. 2021)

Sûdî, Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ı 1595 yılında tamamlamıştır⁷. Sûdî-i Bosnevî, şerhlerinde kelimeleri sadece gramer olarak açıklamakla, tasavvufî anlamlarını vermekle yetinmez, yeri geldiğinde pek çok kelimeyi, remiz ve kavramı ayrıntılı olarak açıklar. *Sûdî bu noktada şu sırayı izler*: Önce kelimelerin okunuşları, anlamları hakkında bilgi verir. Ardından kelimenin ayrıntılı gramer incelemelerini yapar. Beyti gramer olarak izah ettikten sonra, 'mahsül-i beyt' ifâdesiyle beyitlerin anlamını ve şerhini verir. Sûdî-i Bosnevî'nin şerhinin en orijinal yönlerinden birisi şârihin Sürûrî (ö.1562) ve Şem'î'nin (1591) şerhlerinde var olan hataları eleştirmesidir. Yine şerhinin pek çok yerinde kendisinden önceki şârihlerin kelime açıklamalarına ve yorumlarına itiraz eder. Şerhte sık sık «redd-i Şem'î», «redd-i Surûrî» vb. ifadeler yer alır. "Sûdî Şerh-i Divan-ı Hafız: Kelimeler-Remizler-Kavramlar" başlıklı doktora tezinde İbrahim Kaya⁸ Sûdî'nin diğer şârihlere getirdiği eleştirilerin ana başlıklarını şu şekilde ele almıştır: Şekil ve tertiple ilgili eleştiriler, nüsha yanlışlığı ve okuma ile ilgili eleştiriler, gramatikal eleştiriler, tasavvufî eleştiriler, bilgi yanlışlarının eleştirilmesi, tercümenin muğlaklığıyla ilgili eleştiriler ve üslup açısından eleştiriler. Bu yönleriyle Sûdî'nin şerhi, Şem'î Şem'ullâh (ö. 1011/1602-1603 [?]), Surûrî (ö. 969/1562) ve Konevî (ö. 1244/1828) şerhlerine göre en çok bilinen ve okunan şerh olmuştur⁹:

Sûdî-i Bosnevî (ö. 1596) tarafından yazılan Hâfız şerhi diğer şerhlere nazaran daha çok kabul görmüş olup Sürûrî (ö.1562), Şem'î (ö.1591) ve Konevî (ö.1244/1828) şerhleri tasavvufî anlayışa dayalı olmaları ve şiirleri anlamlandırmadaki hataları yönüyle tenkit edilmiştir.

Sûdî şerhinin bir başka önemli yanı şârihin sade ama ahenkli Balkan ezgili Türkçesidir. Boşnakça (Bosnaca) ve Türkçe arasında başta kelime alışverişine dayanan ilişkiler araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmasına, Boşnakçadaki Türkçe kelimeler ve dilbilgisi yapıları üzerinde çok sayıda çalışma yapılmasına rağmen Bosna Hersekli yazar ve şairlerin Türkçelerindeki Boşnakça tesiri üzerine henüz çalışılmamıştır. Sûdî-i Bosnevî'nin eserleri ve Türkçesi bu bakış açısından üzerinde çalışılması gereken bir yerde durmaktadır. Şârihin metninde bol devrik cümleli kullanımlarının, kimi zaman Farsça kelimelere verdiği karşılıklardaki

⁷ M. U. İnan: *Writing a Grammatical Commentary on Hafiz of Shiraz*, 15.

⁸ İbrahim Kaya: *Sûdî Şerh-i Divan-ı Hafız: Kelimeler-Remizler-Kavramlar*, 176-210.

⁹ Mustafa Atıla: *Muslihuddin Mustafa Surûrî, Şerh-i Divan-ı Hâfız (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019, III.

kelime seçimlerinin Türkçe - Boşnakça alışverişini tersinden değerlendirmek için dilcilere önemli malzeme sunacağı kanaatindeyiz.

Sûdî-i Bosnevî'nin *Şerh-i Divan-ı Hâfız*'ı şerh ve yorum konusunda da edebiyat bilimine pek çok yeni bilgi getirir. Sözelimi Abdülbaki Gölpınarlı'nın, Milli Eğitim Bakanlığı için hazırladığı Hafız Divanı çalışmasında Hâfız gazellerini Türkçeye çevirirken ve gazellerdeki kelime, remiz ve kavramları izah ederken Sûdî'nin şerhinden büyük oranda yararlandığı dikkati çekmektedir¹⁰. Gölpınarlı'nın tercümesindeki notlar kısmı bu açıdan Sûdî şerhiyle mukayese edilirse bu açıkça görülebilir.

Sûdî-i Bosnevî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ında ilk gazelin ikinci beytindeki şerhini onun şerhinin metoduna, getirdiği yeni bilgilere, öğrettiği kelime, edebî kavram ve remizlere örnek olarak verebiliriz. Bu beytin şerhi, hem kelimelerin birbiriyle bağlantılı metaforik düzlemini, hem de sunduğu bilgiler açısından orijinaldir. *Sûdî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ında miski, miskin hangi tür ceylanlardan, nasıl elde edildiğini anlattığı bölüm bu beytin izahında çok önemli bir yer olarak temayüz eder. Sûdî-i Bosnevî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ından yapacağımız bütün alıntılarının çeviri yazısı Fatih Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Bölümü, Nr. 1641, vr. 2b-3b'e dayalı olarak verilecektir. Açıklanan Hâfız beyti şudur:

Be-bûy-ı nâfeî k'âhîr şabâ z'ân turra bigşâyed
Zi-tâb-ı ca'd-ı müşkîneş çi hûn üftâd der-dilhâ

Sûdî, şerh yönteminin bir parçası olarak bu beyitte de kelimeleri tek tek izah eder. İlk açıkladığı kelime “bûy” kelimesidir. Şârih, “Be-bûy” şeklinde kullanıldığında kelimenin koku ve ümit anlamına geldiğini belirtir. Sudi kelimenin koku ve ümit anlamına geldiğine ve bâ edatının taşıdığı görevlere de işaret etmiştir. Sûdî-i Bosnevî, Hâfız'ın bu beytine yaptığı şerhte bûy, nâfe, sabâ, turra, bigşâyed, ca'd, müşkîn, hûn, dilhâ kelimelerini birbiriyle bağlantılı olarak açıklar ve şiiri yorumlamada çok önemli ipuçları sunar.

Şârih, “nâfe” kelimesini misk göbeği olarak izah ettikten sonra “sabâ” kelimesinin açıklamasına geçer. “Sabâ”, şerhte, “günle gece birlikte olduğunda güneşin doğduğu yerden esen rüzgâra derler”, şeklinde tanımlandıktan sonra şairlerin dilindeki anlamı, “sevgilinin kuyundan (bulduğu yer) esen rüzgâr” olarak verir. Sözlüklerin sabah rüzgarı

¹⁰ *Hâfız Divanı*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, MEB. Ankara, 1992.

olarak işaretledikleri kelimenin bu anlamı, onun nâfe ve miskle olan bağlantısını daha da belirginleştirmektedir¹¹:

Büy lafzı *bâyıla* olıcağ iki ma'nâda müsta'meldür. *Birisi* "koğu" ma'nâsına ki meşhûrdur *biri de* "ümîd ve recâ" ma'nâsına. Bunda ikisi de câyizdür. **"Koku"** ma'nâsına olıcağ bā sebebiyyet ma'nâsını ifâde ider, **"ümîd"** ma'nâsına olıcağ ma'iyet ma'nâsınadır. **Nâfe:** "misk göbeği"ne dirler. Âhirinde hemze nişânesi ki 'ayn-ı betrâ şeklinde yazıla yâ-yı vahdete teveşşül içündür. Zîrâ hâ-yı resmiyyeye yâ-yı sâkine imlâ olmağa kâbil degüldür. Pes 'yâ'dan evvel bir hemze-i müctelibe îrâd iderler telaffuz mümkün olsun içün. **Ki:** şıfatla mevşûfı rabt eylemişdür. Âhir: lafz-ı Fârsîdür. Takrîr ü te'kîd ifâde ider ancağ. "Ta'rîz içündür" diyenler ma'nâ-yı ta'rîzi böyle mağâmlarda beyân eylemek gerek idi ki kaşdları ma'lûm olaydı. **Sabâ:** luğatde "günle gice berâber olduğda mağla'-ı şems cânibinden hûbûb iden bād"a dirler. Ammâ elsine-i şu'arâda "küy-ı cânân kıbelinden esen rîh"e dirler. **Zân:** "ez-ân"dan muhaffefdür. Ez "min ve 'an" ma'nâsınadır, ân ism-i işâretdür ba'ide. **Turre:** "alından yukarı başuñ öñi"dür ki 'Arabîde aña **"nâsiye"** dirler. Şoñra nâsiyenüñ alın üzerine inen saçlarda isti'mâl eylediler. Zîkr-i mağall ü îrâde-i hâl kâbilindendür. Cem'î "turer" gelür tãnuñ zammı ve rãnuñ fethiyle. **Be-güşâyed:** Bâ harf-i te'kîd. Ma'lûm ola ki ef'âl evâyilinde bā-yı meksûre-i zâ'ide ve "der" lafzı te'kîd ifâde ider egerçi bãnuñ vaz'ı istikbâl içündür. Güşâyed fi'l-i muzâri '-i müfred-i gâyib. "Açar" dimekdür. Lâzımla müte'addî mâ-beyninde müşterekdür. Bunda müte'addîdür. **Zi-tâb:** zâ-yı müfrede "ez"den muhaffefdür. Tãbuñ niçe ma'nâsı vardur ammâ bunda "burum ve büküm" ma'nâsına olmağ evlâdur. **Ca'd:** şıfat-ı müşebbedür; şa'ra ya'nî kıla şıfat olur; "şa'run ca'dun" dirler "müca'ad" ma'nâsına. Zencîr şeklinde olan saçlarda müsta'meldür. Gâh olur ki mevşufını hażf idüp kendüyi mağâmına iğâmet iderler bundaki gibi. **Müşkînes:** müşk mîm-i mażmûme ve şîn-i mu'ceme ile Fârsîdür. Ammâ mîm-i meksûre ve sîn-i mühmele ile 'Arabîdür. **Yâ** ma'nâ-yı nisbet ifâde ider 'Arabîdeki gibi. Ammâ 'Arabîde müşdedded ve Fârsîde sâkin olur dâyimâ ve ba'zı mağâmdaki 'yâ'dan şoñra **nûn-ı sâkine** gelür bundaki gibi, te'kîd ifâde ider ancağ.

Sûdî kimi zaman yaptığı gramer açıklamalarını delillerle kuvvetlendirir. Sözelimi, Molla Câmî'nin *Kâfiyye Risâlesi* bu kaynaklardan biridir. Yine, "çe"nin mubalağa anlattığını belirtir ve bir beyit örneğiyle açıklar¹²:

¹¹ Sûdî-i Bosnavî: *Şerh-i Divân-ı Hâfiz*, Fatih Millet Ktp. Feyzullah Efendi 1641. C.1. vr. 2b.

¹² Sûdî-i Bosnavî: *Şerh-i Divân-ı Hâfiz*, vr. 3a.

Ve **Hâzret-i Mevlânâ Câmî Kâfiyye** risâlesinde bu ‘nün’ a “nün-ı taşşîş” buyurmuşdur yâ-yı nisbîye maşşûş olduğün. **Şin** zamîr-i ğâyibdür. Cânâneye râci’dür veyâhüd turreye. **Ce:** bunda mübâlağa ifâde ider bu beytdeki gibi:

Beyt

Çi sâlhâ-yı firāvân u ‘ömrhâ-yı dırâz

Ki halk ber-sermâ ber-zemîn be-ğâhed ref

Hün: kandur. **Üftâd:** fi’l-i mâzî. Sâbıkan beyân olınan gibi “suqût” ma’nâsına. **Der:** harf-i zarf **Dilhâ:** dilûn cem’idür üslûb-ı ‘Acem üzre ve dil lafz-ı müsterekdür “yürek”le “gönül” beyninde. Ammâ bunda “yürek” ma’nâsınadır.

Sûdî tek tek kelimeleri ve gramer özelliklerini açıkladıktan sonra beyti sade ve akıcı bir Türkçeyle söyler. Şârihin beyitleri Türkçe ifade ederken kullandığı ibare genellikle “mahsûl-i beyt bu oldu ki” ifadesidir. Hâfiz’in beyti Sûdî tarafından şu şekilde çevrilmiştir¹³:

Mahsûl-i beyt bu oldu ki **“Bir nâfe koğusu sebebiyle veyâ bir nâfe ümîdiyle, ancılayın nâfe ki şabâ ol nâfe[ş]i turre-i cânândan açısardur, cânânenüñ müşkili zülfinüñ burumından ve bükümünden veyâ turrenün müşkili ca’dınuñ burumından ve bükümünden yüreklere mübâlağa kan düşdi. Kan düşmege sebep ziyâde intizârdur. Zîrâ şabâ zülf-i müca’aduñ tâblarını açınca ziyâde eglenür ve ziyâde eglenmesi ziyâde iztirâba bâ’iş olur ki yüreklere hün düşmek zarûridür.”**

(Beytin anlamı budur: Bir misk kokusu sebebiyle veya bir misk umuduyla, o misk ki sabah rüzgarının sevgilinin alna dökülen saçlarından geçmesiyle açılır, sevgili, zülfünün kıvrım ve bükümünden, alna dökülen saç da kıvrımının eğiminden ve bükümünden zorlanınca yüreklere haddinden fazla kan düştü. Kan düşmeğe sebep çok beklemektir. Zira sabah rüzgarı kıvrımlı zülfün bükümlerini açmak için çok zaman kaybeder ve çok vakit kaybetmesi de çok acıya sebep olur ki yüreklere kan düşmesi zorunluluk hâlini alır.)

Bu cümlelerin ardından şârih “hâsıl-ı kelâm” ifadesiyle ceylanların ikiye ayrıldığını yazar. Bunlardan biri “âhû-yı sepîd” (beyaz ahu), diğeri ise “âhû-yı müşkîn” (misk ahusu)dir. Bu ayrımı da Âşâfî’nin bir beyti ile delillendirir¹⁴:

Hâsıl-ı kelâm: Āhū iki kısmdur: *Birine “âhū-yı sepîd” dirler ve birine “âhū-yı müşkîn” dirler.* Nite ki Āşâfî ikisini bile bir beytde cem’ eylemiş:

Beyt

¹³ Sûdî-i Bosnavî: *Şerh-i Divân-ı Hâfiz*, vr. 3a.

¹⁴ Sûdî-i Bosnavî: *Şerh-i Divân-ı Hâfiz*, vr. 3a.

Çeşmet ahüst velî ahû-yı müşkîn-i hıfâ
Çeşm-i hûbân-ı diger der-gamet ahû-yı sepîd

(Senin gözlerin ahudur fakat Hıta'nın misk ahusu, diğer güzellerin gözleri senin gamında - acıdan göze beyaz su inmesi, gözlerin acıdan kör olmasına teşbihle - beyaz ahudur.)

“Pes” ifadesiyle misk ahularını anlatmaya başlar. Bu kısım klâsik şiirimizde miskin izahı açısından da orijinaldir¹⁵:

Pes *ahû-yı müşkîn* Hıfâ ve Hoten ve Tübüt ve Çinde olur ve ol memleketüñ ademîsi bunları süri süri beslerler ki hem etiyle sebeblenürler ve hem miskiyle fayidelenürler. Rûmuñ ahûları ya'nî ahû-yı sefid yılda bir kerre boynuzların düşürdüğü gibi ahû-yı müşkîn yılda bir kerre nâfelerin düşürür. Hattâ zamâni geldükde zarflar peydâ idüp karınları altına bağlarlarımıñ zâyî' olmaya diyü. Pes müşküñ huşûline sebep anı yazarlar ki ol ahûyı yâ hayvân cinsi veyâ insân ürküdüp harâret kesb ider veyâ biri biriyle oynamağdan harâret kesb ider ve bu harâret sebebiyle nâfesine bir kaç katre kan düşer. Pes tekrarla nâfe toptolu olur ki vaqti geldükde düşer. '*Akıl-i Bağdâdî*, târihinde ahû-yı müşküñ ba'zî ahvâlin zikr eylemiş. Dimiş ki: "Ayağlarınıñ incikleri incecikdür ve baķanağı arası geñişdür. Siyâh-reng olur ve ağzında hınzîr gibi iki diş taşra çıkup turur. Maşrıķda Tübüt vilâyetinde çok olur. Kaçan ki ahûda göbek belürse bîmâr gibi olur tâ nâfe kemâlin bulunca ve yılda bir kerre ağaç semere virdüğü gibi bu ahû yılda bir nâfe virür ve ba'zılar didiler ki nâfe ahûdan çıkar tavukdan yumurda çıkar gibi." Temme kelâmü'l-'Akîl. Ammâ aşl meşhûr olan budur ki nâfe geyüğüñ surresinde bi-izni'llâh meme gibi belüre daħı içine kan ine ve yap yap büyüye, zamâni gelicek kopa, düşe. Kezâ fi *Kâmüsü'l-luğat*. Bu da ma'lûm ola ki ahûdan münfaşıl olduķda koķı virmezimiş. Ba'zılar mu'âlecâtle terbiye iderler ki ma'hûd koķuyı virür. *Ba'zılar* didiler ki "Misk her otı otlamağdan hâşıl olmaz; belki lâle ve sünbül otlamağdan olur."

Bu kısmın sadeleştirmesini İbrahim Kaya'nın Sûdî şerhindeki kelime ve kavram sözlüğünü yaptığı tezinde "ahu" madde başındaki açıklamasında vermiştir. Kaya'nın (bazı kısımları eksik) sadeleştirmesi şu şekildedir¹⁶:

Misk ahusu Hıta, Hoten ve Çin ülkesinde olur. Orada yaşayanlar bunları sürüler hâlinde besler ve korurlar. Hem bu hayvanların etinden hem de onlardan elde ettikleri misk kokusundan faydalanırlar. Anadolu'daki ahuların yılda bir kez boynuzları düştüğü gibi bu memlekette yaşayan ceylanlar yılda bir defa misklerini dü-

¹⁵ Sûdî-i Bosnavî: *Şerh-i Divân-ı Hâfiz*, vr. 3a-b.

¹⁶ İbrahim Kaya: *Sûdî Şerh-i Divân-ı Hafiz: Kelimeler-Remizler-Kavramlar*, 307-308.

şürürler. Yere düşüp zayı olmaması için bu hayvanların karınları altına kaplar koyarlar. Bu hayvanlarda misk kokusunun teşekkülünü şöyle izah ederler: Bu ceylanları herhangi bir hayvan veya insan ürkütüp kaçırdığından veya birbiriyle oynamalarından ötürü vücutlarında oluşan sıcaklıktan dolayı göbeklerine birkaç damla kan düşer. Bu durumun tekrür etmesiyle hayvanların göbekleri dopdolu olur ve zamanı gelince düşer. Ayrıca şunun da bilinmesi gerekir ki bu misk ahudan ayrıldığı zaman koku vermez, daha sonra bu göbekten ayrılan parçayı bazı işlemlerden geçirirler, ondan sonra koku verir. Bazı kimseler şöyle derler ki hayvanın her otu otlamasından misk kokusu elde edilmez, ancak lale ve sümbülle beslendiği zaman bu misk ortaya çıkar.

Kaya, sadeleştirmesinde Âkil-i Bağdâdî'den ve *Kâmûsu'l-lugat*'tan verilen bilgileri kavram sözlüğünde başka kaynaklardan nakil olduğu için atlamış olmalıdır. Sûdî-i Bosnavî'nin bir kavramı açıklarken kaynaklardan nasıl yararlandığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Sûdî, Âkil-i Bağdâdî'nin tarihinde misk ahularının hallerini naklettiğinden söz eder ve onun bu cümlelerinden bazılarını alıntı yapar. Bu cümlelerde misk ahularının bileklerinin incecik ve bakanaklarının (hayvanın ayak tırnakları) arasının geniş olduğu, siyah renkli oldukları, ağızlarında domuz gibi dışarı çıkmış iki dişin olduğu bilgileri yer alır. Bu ahuların Tibet şehrinde çok olduğu, göbeğinde kan pıhtısı toplanan ahunun hasta gibi olduğu, ağacın yılda bir meyve vermesi gibi bu ahuların da yılda bir nafe verdiği de Âkil-i Bağdâdî'den alıntılanan cümlelerdir. Şârih bazılarının tavuk yumurtadan çıkar gibi nafe de ahudan çıkar dediğine dair cümleleriyle Âkil-i Bağdâdî'den yaptığı alıntıları bitirmiştir.

Şârih bu bölümde *Kâmûsu'l-lugat*'tan, nafenin geyikte meme gibi beliren bir tür olduğu ve ona kan inmesi ile nafenin oluştuğu bilgisini ekledikten sonra kendi izahına geri döner. Bu açıklamaların sonunda Âsafî ve Selmân-ı Sâvecî'den birer beyit örneği verir. Bu bölümdeki misk izahının Klâsik Türk Şiirinde pek çok beyit örneğinde karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu örnekleri Ahmet Kartal büyük oranda tespit etmiştir¹⁷.

Sonuç olarak, Sûdî-i Bosnevî'nin *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'ı sadece dil öğretiminde ya da temel tasavvufî bilgilerin öğretiminde değil edebiyat öğretiminde de kullanılabilecek bir şerh niteliği göstermektedir. İşte en

¹⁷ Ahmet Kartal: "Klâsik Türk Şiirinde Misk", *Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu*, Bilecik 12-13 Mayıs 2017, file:///C:/Users/Dell/Downloads/Klasik_Turk_Siirinde_Misk.pdf (son erişim tarihi: 18. 10. 2021).

çok da bu özelliği sayesinde diğer şerhler arasında temayüz etmiş olmalıdır. Eserin bu kadar çok okunmasının ardında yatan sebep Hâfız'ın şiirlerinin şerh edilmesindeki bu yaklaşım olmalıdır.

SOME OBSERVATIONS ON SŪDÎ-İ BOSNEVÎ'S COMMENTARY ON THE DIVAN OF HAFİZ

Summary

One of the important figures from Bosnia and a commentator on classical works written in Persian was Su'ūdî Bosnawî. Su'ūdî's commentary on the Divan of Hafiz gained the fame during his lifetime and continued to be read in later centuries. This paper discusses the issue of understanding Su'ūdî's method of hermeneutic analysis of words, concepts and metaphors in literary texts and what types of knowledge are provided in it. Su'ūdî's method of commentary is attempted to be illustrated by the example of the analysis of one distichon.

Key words: Sudi-i Bosnevi, Turkish Literature in the Sixteenth Century, Commentaries on the *Divan* of Hafiz

KAYNAKÇA

- Aruçi, Muhammed: “Sûdî Bosnevî”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, 466.
- Atila, Mustafa: *Muslihuddin Mustafa Surûrî, Şerh-i Divan-ı Hâfız (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Ayar, Mehmet Taha, *Hâfız-ı Şîrâzî'nin Bazı Gazellerine Şerh Tekniği Açısından Sûdî ve Konevî'nin Yaklaşım Tarzları*, Yayınlanmamış YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Burrill, Kathleen, “Sūdî”, *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, First published online: 2012, V. IX, 762. https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/sudi-SIM_7121. (son erişim tarihi: 19. 09. 2021).
- Ćatović, Alena, “Sūdî Ahmed”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sudi-ahmed> (Yayın Tarihi: 14. 12. 2014 / Güncelleme Tarihi: 04. 12. 2020) (son erişim tarihi: 19. 09. 2021).

- Ćehajić, Džemal, “Ahmed Sudi Bošnjak (Ahmad Sūdī Bosnavī)”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, 1980, vol. 28-29/1978-79, 103-122.
- Donuk, Suat, *Nev'î-zâde Atâyî, Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmileti'ş-şakâ'ik (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Eker, Süer, “Bosna'da Etno-Linguistik Yapı ve Türk Dili ve Kültürü Üzerine”, *Milli Folklor*, Milli Folklor Yayınları, Ankara 2006, Y. 18, 72-84.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Hâfız Divanı*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, MEB, Ankara, 1992.
- Hoca, Nazif M., *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risâlesi'nin Metni*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1980.
- İnan, Murat Umut, *Writing a Grammatical Commentary on Hafiz of Shiraz: A Sixteenth-century Ottoman Scholar on the Divan of Hafiz*, PhD diss. University of Washington, 2012.
- Karahalilović, Namir – Munir Drkić, *Ahmed Sudi Bošnjak: Komentator perzijskih klasika* [Elektronski izvor], Filozofski fakultet, Sarajevo, 2014.
- Kartal, Ahmet, “Klâsik Türk Şiirinde Misk”, *Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu*, Bilecik 12-13 Mayıs 2017, file:///C:/Users/Dell/Downloads/Klasik_Turk_Siirinde_Misk.pdf (son erişim tarihi: 18. 10. 2021).
- Kaya, İbrahim, *Sûdî Şerh-i Divan-ı Hafız, Kelimeler-Remizler-Kavramlar*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2008.
- Kaya, İbrahim, “Sûdî'nin Şerh-i Gülistan'da Şem'î'ye Yöneltiği Dilbilgisi, Üslup Yanlışı ve Nazım Şekilleriyle İlgili Eleştiriler”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, 9 (2), 21-44. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksusbd/issue/10275/126065> (son erişim tarihi 18. 10. 2021)
- Kaya, İbrahim, *Sûdî'nin Hâfız Dîvânı Şerhi*, 3 Cilt, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, Ankara 2020. http://ekitap.yek.gov.tr/urun/serh-i-divan-i-hafiz--takim-3-cilt-_724.aspx?CatId=271 (son erişim tarihi: 18. 10. 2021)
- Kılıç, Filiz, Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şuarâ*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010, 904.
- Morkoç, Yasemin (Ertek), *Sûdî-i Bosnavî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994.
- Sûdî-i Bosnavî, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*, Fatih Millet Ktp. Feyzullah Efendi 1641. C.1. vr. 2b-3b.